

ПРИМАРНЕ И СЕКУНДАРНЕ НОРМЕ КОД НОРБЕРТА БОБИА

Апстракт:

Норберто Бобио, главни представник италијанског правца аналитичке теорије права, познаје у свом правнотеоријском опусу поделу норми на примарне и секундарне. Назива их нормама првог и другог степена, при чему су прве норме о понашању, а друге норме о нормама. У оквиру норми другог степена разликује норме о санкцији и норме о производњи права. Поред њих, у структури сваког нормативног система, препознаје и норме за идентификацију норми. Зависно од присутности појединих врста норми, Бобио разликује прсте, полусложене и сложене нормативне системе. Највише пажње поклања правном систему као сложеном нормативном систему, у чијој структури се издвајају поред норми за идентификацију система и примарних норми, и обе врсте норми другог степена.

Кључне речи:

Норме првог степена, норме другог степена, норме за идентификацију норми, норме о санкцији, норме о производњи норми, сложене нормативни систем, правни систем

Правна норма је вечити предмет интересовања, како правника практичара, кога у првом реду интересује процес њене непосредне примене, тако и теоретичара права, који у вези с њом има да одговори на углавном спорна питања њене природе, структуре, порекла, функције... Чини се да је карактеристика модерне правне науке да највише пажње придаје управо правној норми. Истицање значаја норми и њихово проучавање није, при томе, резервисано само за оне теоретичаре који право дефинишу нормативистички и за које је правна нормативност једино поље кретања, већ и за оне који право посматрају као сложену појаву која у себи садржи поред норми и одређене друштвене односе или вредности, или и једно и друго. Привилегованост правне норме код ових других узроковано је тиме што је она „момент дијалектичког јединства свих састојака правног искуства... правна норма у себи интегрира елементе правних односа које квалифицира и вриједносних ставова који се њоме остварују“.¹

Теоријско проучавање правних норми обухвата и бројне њихове класификације као средства за откривање реда у нормама богатим, па и презасићеним системима. Правне норме се класификују с обзиром на субјекте адресате на опште, посебне и појединачне, с обзиром на одређеност случаја на који се односе на апстрактне и конкретне, с обзиром на то да ли се доносе за ситуације које тек треба да наступе или за ситуације које су већ дате на условне и безусловне, с обзиром на начин на који су формулисане на наређујуће, забрањујуће, овлашћујуће и описне, с обзиром на интензитет регулисања на категоричке и дисјунктивне, с обзиром на врсте друштвених односа који су предмет регулисања на имовинске, породичне, кривичне, трговинске, међународно јавне, међународно приватне итд.

У мноштву бројних класификација правних норми среће се и подела норми на примарне и секундарне. Уопштено посматрано, основ ове класификације је различита структура примарних и секундарних норми. Док нормативна структура примарних норми показује да се оне односе непосредно на понашање, специфичност структуре секундарних норми је у томе да се оне не односе

¹ Никола Висковић, Појам права, Логос, Сплит, 1981, стр. 165, 182.

непосредно на понашање, већ на друге норме, на примарне норме. То је заједничко језгро, минимум истоветног у веома различитим и неуједначеним класификацијама правних норми на примарне и секундарне.

Приступање било којој класификацији претпоставља решено питање обима и предмета који се класификује, појма чији се обим дели, по одређеним критеријуму, на своје уже делове. Зато је најпре и неопходно опредељење за одговарајуће схватање правне норме, а с обзиром на спорност питања њене природе. У правној теорији постоје, наиме, различита схватање позитивно правне норме.² Тако се норма схвата као чисто идеална појава, логичко мисаона категорија, као „израз идеје да нешто треба да се догоди“.³ Овај став, карактеристичан за нормативисте значи „ослобађање норме сваког реалног, психичко-вољног „терета“, што је уочљиво нарочито у Келзеновом одређењу норме као „депсихологизираних заповести“⁴, „значања акта воље“.⁵ Управо супротно одређење норме, као реалне психичко-вољне појаве карактеристика је императивне теорије права. Правне норме се схватају као императиви или изрази воље иза којих стоји принуда.⁶ Одређење правне норме у терминима реалних категорија карактеристика је и схватања норме као „реалне правилности у понашањима људи“.⁷ Овде се правне норме схватају као правила по којима се људи стварно понашају, норме се свде на

² Разматрање природно-правних норми се унапред искључује, с обзиром да се у њиховом оквиру и не среће разликовање на примарне и секундарне.

³ Ханс Келзен, Општа теорија права и државе, Београд, 1951, стр. 48.

⁴ „Безлична и анонимна „заповест“ - то је норма. Х. Келзен, *ibid*, стр. 48.

⁵ Ханс Келзен, О појму норме, Домети 12/1986. О критици Келзеновог схватања осамостајења норме као производа од самог акта стварања као апсолутног осамостајења види Б. Перић, Структура права, стр 235.

⁶ „Аустин...дефинира право као заповијед, а заповијед као израз жеље која се разликује од сваког другог изражавања жеље чињеницом да је прималац заповиједи обавезан да подноси неко зло од стране онога који заповеда, када његово понашање не задовољава изражену жељу“. Норберто Бобио, Право и сила, Зборник за теорију права, св. III, САНУ, Београд, 1987, стр. 331.

⁷ „Јер, норма се може схватити као логичка категорија, али и као реална правилност у понашањима људи“. Стеван Врачар, Појам права са становишта теорије и позитивноправних дисциплина, Анали Правног факултета у Београду, 3-4/1963.

саме друштвене односе.⁸ Најрадикалнија оваква схватања негирају уопште нормативни карактер правној појави.⁹

Негирање значаја норме карактеристика је и психолошке школе будући да се право схвата као посебна врста психичког доживљаја.¹⁰ Негирање значаја норми карактеристика је даље и институционалне теорије права, која своди норме на изведене или секундарне аспекте институција.¹¹

Овај рад има за мисао водилу идеју о природи правне норме схватање по којем је она (правна норма) логичка одредба која исказује став „требања“, став о томе како људи треба да се понашају. То је, значи, у основи, схватање правне норме као идеалне (идеалне) појаве, као требања, али различито од нормативизма, не и „чисто“ идеалне појаве, не и апстрактног, самониклог „требања“, већ оног који има своје извориште у одговарајућим друштвеним односима и циљевима, и које у њима или у односу на њих остварује своје функције. Овакав приступ омогућава аналитички приказ Бобијевог схватања примарних и секундарних норми, јер оно углавном израста на нормативној концепцији права. Такође, оно омогућава извесно дистанцирање, као неопходан услов за критички приступ.

Различита схватања примарних и секундарних норми имају за константу препознавање у структури правног система, поред норми које се односе на понашање, и норми које се не односе на понашање, већ на друге норме. Преко ове заједничке тачке настаје, међутим, велика неуједначеност. Она се састоји управо у

⁸ Па били то као код Хагерстрема „односи реалних снага, стварни положај људи и група, друштвена реалност“ Стеван Врачар, Аксел Хегерстрем, оснивач скандинавског правног реализма, Зборник за теорију права, св. III, САНУ, Београд, 1987, стр. 233, или Ерлихови „најважнији друштвени односи, барем по мишљењу гдје оне (правне норме) настају“ Н.Висковић, *op.cit.*, стр. 79, или Стучкин „целовит систем...друштвених односа...који је у интересу владајуће класе“ Радомир Лукић, *Методологија права*, САНУ, Београд, 1977, стр. 39.

⁹ О неприхватљивости крајњег социологизма, који хоће да искључи из права сваки нормативни елемент, види Р.Лукић, *op.cit.*, стр. 89.

¹⁰ „осећање субјекта да има обавезу којој одговара право (захтев, потраживање) другог субјекта“ *Ibid.*, стр. 80.

¹¹ Критику институционалне теорије, и то управо с аспекта примарних и секундарних норми види код Норберта Бобиа, *Примарне и секундарне норме*, Домети 12/1986, стр.109.

одређивању карактера одношења једних, секундарних норми на друге, примарне норме. Он се одређује као временски, функционални, хијерархијски, генетски... Узима се, при томе, за основ разликовања примарних и секундарних норми или само један од тих принципа или мешовити принцип, који садржи више основа класификације.

Неуједначеност разликовања норми на примарне и секундарне изазвана је различитошћу методолошких приступа овом проблему. Општи и заједнички метод свих разликовања норми на примарне и секундарне јесте класификација.¹² Та се класификација врши с обзиром на различиту структуру правних норми, па је значи у основи сваког разликовања норми на примарне и секундарне, структурална анализа.¹³ Међутим, структурална анализа није од подједнаке важности за сва различита разликовања норми на примарне и секундарне. Док је код појединих теоретичара различитост структуре правних норми једини, или основни критеријум њиховог разликовања, код других је она само потврда за већ, по неком другом критеријуму, учињено разликовање примарних и секундарних норми. Код ових других се као метод разликовања примарних и секундарних норми користи или функционална анализа, којом се открива различитост функција правних норми или генетска анализа, којом се открива различитост у времену настајања појединих норми или хијерархијска анализа, којом се открива различит положај норми у правном систему или временска анализа, којом се открива различитост у времену примењивања појединих норми... Или, пак, комбинација два или више метода.

Неуједначеност критеријума разликовања примарних и секундарних норми наводи на закључак да је спорност овог питања терминолошке природе, будући да поједини теоретичари употребљавају само исте називе за означавање сасвим различитих појава, односно норми. Овај и овакав закључак је оправдан само за један круг схватања односа примарних и секундарних норми. За

¹² Уопште о класификацији види Војин Милић, Начела научног класификовања у Мирослав Печујлић, Методологија друштвених наука, Београд, 1982, стр. 396.

¹³ О структуралној анализи као материјално нормативном методу види Р. Лукић, *op.cit.*, стр. 144.

други круг разликовања он, међутим, не важи. Ту је већ реч о спору око стварних односа појава које одређени термини означавају. Ово се открива онда када се одговарајуће схваћени однос примарних и секундарних норми изведе из основних правнотеоријских поставки одређеног теоретичара, и када се, с друге стране, покушају открити одговарајуће консеквенце тог разликовања на схватање других појава и односа у праву. Тада се у позадини, наизглед техничког питања класификације правних норми, отвара низ важних и суштинских питања права, као што су питање функција у праву, питање односа права и силе, *differentia specifica* правног поретка итд.

Норберто Бобио (Norberto Bobbio), главни представник италијанског правца аналитичке теорије права,¹⁴ темељи свој став о примарним и секундарним нормама умногоме на разликовању које чини Херберт Харт. Бобио и у овом случају поступа по свом добром обичају да своје схватање одређеног проблема да тек пошто је анализирао већ постојеће теорије о њему. Тако он најпре, а полазећи од промењивости значења „примарног“ и „секундарног“ разлучује три става по питању примарних и секундарних норми: став традиционалне теорије, Келзенов став и Хартов став.¹⁵ Што се тиче Харта, Бобио има у виду његову дистинкцију норми на норме о понашању и норме о нормама. Истовремено, Хартово схватање по коме су примарне норме оне које постављају обавезе, а секундарне норме оне које дају моћи, сматра дискутабилним. У Хартовом разликовању примарних и секундарних норми, Бобио открива рационално језгро свих могућих класификација норми на примарне и секундарне. „Оно што карактеризира дистинкцију на примарне и секундарне норме у свим њиховим значењима јест препознавање појаве...да се постојање неких норми оправдава тиме што се оне реферирају на друге норме...Ради се о ситуацији у којој се једна норма из система...дефинира према њеном односу с неком другом нормом из система“.¹⁶ Та норма, односно те норме, јесу, за разлику од примарних норми које регулишу понашање, секундарне норме. Бобио, уствари, избегава њихово означавање као секундарних и

¹⁴ Види Никола Висковић, *Сувремена аналитичка теорија права*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту VIII/1971, стр.191.

¹⁵ Види Норберто Бобио, *Примарне и секундарне норме*, *Домети* 12/1986, стр. 102.

¹⁶ *Ibid*, стр.104.

назива их „нормама другог ступња“.¹⁷ Према његовом ставу је тај назив адекватнији, јер „поред тога што има предност да не сугерира никакав вриједносни суд... добро указује на карактер секундарних норми како у функционалном, тако и у структуралном аспекту“.¹⁸ Постоје, по Бобијевом мишљењу, две групе норми другог ступња, норме о санкцији и норме о стварању, производњи права. Норме о санкцији су норме другог степена јер „регулирају одговор на прекршај норми првог ступња“.¹⁹ Норме о стварању, производњи права јесу норме другог степена јер регулишу производњу других норми, оне одређују поступак стварања примарних норми, норми понашања.

Своју анализу односа примарних и секундарних норми Бобио не ограничава само на нормативни правни систем. Он узима у поље свог разматрања све нормативне системе, и вршећи њихову упоредну анализу, налази специфичност права у нормама другог степена, како у нормама о санкцији, тако и у нормама о производњи, стварању права.

Бобио разликује три групе нормативних система: „једноставни системи“, „полусложени системи“ и „сложени системи“.²⁰ Критеријум за ову класификацију је начин на који поједини нормативни системи остварују своју функцију „усмеравања, вођења и контролирања одређеног типа понашања“.²¹ Тај начин обележавају одговарајуће врсте норми за којима поједини нормативни системи посежу у извршењу своје функције. Да би се уопште могло говорити о нормативном систему, потребно је да постоје норме за идентификацију система. За Бобија су, значи, те норме константа у сваком нормативном систему. Норме за идентификацију система су на одређени начин прелиминарне, јер претходе самом формирању система. Функција ових норми је у „постављању неких критерија на основу којих се могу разликовати норме које припадају систему од оних које му не припадају“.²²

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid, стр. 107.

²⁰ Ibid, стр. 105.

²¹ Ibid, стр. 106.

²² Ibid, стр. 104.

Једноставни нормативни системи су они који, поред константних норми за идентификацију система, познају још само примарне норме, норме којима се захтева одређено понашање од одређених лица.²³ „То је нормативни систем гдје постоји само један слој норми. Изнад и иза тога слоја не постоји слој норми које смо назвали „норме другог ступња“.²⁴ Бобио истиче да једноставност овог нормативног система не значи и његову несавршеност.²⁵ Овај систем једноставно успева да оствари своју ефикасност без прибегавања нормама другог степена.

Полусложени нормативни системи су они који, поред норми за идентификацију система и примарних норми, садрже и један тип норми о нормама, или норме о санкцији или норме о производњи норми. Потребу за увођење једног типа норми о нормама намеће немогућност једног нормативног система да оствари своју ефикасност прибегавајући само примарним нормама. Бобио истиче да је један нормативни систем неефикасан онда „када настаје несавладиви јаз између онога што кажу његове норме и онога што чине његови адресати“.²⁶ При томе, извор неефикасности може бити или недовољна ојачаност правила санкцијама или непримереност правила друштвеној стварности. Лек за неефикасност у првом случају је увођење норми о санкцији, којима се спречава „распад норми првог ступња у случају њиховог трајнијег неизвршавања: оне служе за одржавање система“.²⁷ Ради се о „низу операција које се редовито називају институционализацијом санкције“²⁸ и којима је циљ „дјеловати на понашање тако да се постигне да оно што

²³ Као примере једноставних нормативних система Бобио наводи „скуп правила о одређеној игри, скуп техничких правила за учење неког заната, граматика једног језика, филозофски систем морала попут стоичког или епикурејског, скуп правила лијепог понашања или етикете или пак социјалног морала“. Ibid, стр. 106.

²⁴ Ibid.

²⁵ „Разликовање сложених и једноставних нормативних система не кореспондира разликовању на савршене и несавршене нормативне системе. У неким је ситуацијама достатан једноставни систем, док је у другима потребан сложени систем. У првима је савршен једноставни систем, у другима сложен“. Ibid, стр. 108.

²⁶ Ibid, стр. 107.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

појединци чине одговара у највећој могућој мјери ономе што кажу правила“.²⁹

Лек за неефикасност у другом случају јесте увођење норми о производњи норми, којима се деловањем на саме норме, њиховом изменом, постиже „да оно што правила кажу одговара у највећој мери ономе што појединци чине“.³⁰ Том се трансформацијом система спречава распад примарних норми, правовременим утицањем на њих, односно њиховом изменом, када су постале непримерене друштвеној стварности. Којој ће врсти норми другог степена, у циљу очувања своје ефикасности, прибећи један нормативни систем „овиси о већој или мањој потреби...да осигурава своје одржање или своје трансформисање“.³¹ Поред осталих, Бобио наводи као пример полусложеног нормативног система међународни правни поредак.³²

Структуру сложеног нормативног система обележавају, поред норми за идентификацију норми и примарних норми, обе врсте норми другог степена. Према Бобијевом схватању, једино такав систем може да „омогући заједнички и организовани живот једне стабилне друштвене скупине“.³³ За тај задатак су непримерени, односно нефункционални, полусложени нормативни системи. Полусложени нормативни систем који садржи само норме о санкцији је нефункционалан, јер у недостатку норми о производњи норми, не може одговорити промењеној друштвеној стварности. То је „систем у стању трајне конзервативности...систем статичке равнотеже...који и иновативна понашања сматра девијантним понашањима“.³⁴ Други тип полусложеног нормативног система, систем који садржи само норме о производњу норми је такође нефункционалан, јер, у недостатку норми о санкцији, нема могућности да утиче на понашање којим се примарне норме крше. То је „систем у сталном

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² У случају међународног правног поретка постоји коресподентност између несложености и несавршености, будући да „заједнички живот држава у вријеме све разорнијих ратова захтијева један сложени систем, а међународни поредак је још у пријелазној фази између једноставног и сложеног система“.³³ Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

трансформисању...систем неравнотеже... који и девијантна понашања сматра иновативним понашањима“.³⁵ Бобио налази решење за ове нефункционалности у сложеном нормативном систему који комбинује мере за одржавање система са онима за његову трансформацију. Такав систем је систем динамичке равнотеже, у којем логично динамику обезбеђују норме о производњи норми а равнотежу норме о санкцији. То је, по Бобијевим речима „модел функционалног јединства једног стабилно организованог друштва“.³⁶

Правни поредак је, по Бобијевом схватању, типичан сложени нормативни систем, будући да, у тежњи да оствари своју ефикасност, користи оба типа правила другог степена. У генези настанка правног поретка из једноставног система примитивног друштва, Бобио запажа најпре настајање норми о санкцији.³⁷ Оно се огледа у успостављању судија као органа који се, реагујући на повреду примарних правила, старају о одржавању система. Касније успостављање законодавца, као „органа са специфичном надлежношћу нормативне производње“³⁸, обележава и дефинитивно оформљење правног поретка као сложеног нормативног система.

Метод Бобијевог разликовања примарних и секундарних норми је сложен, будући да обухвата дистинцију норми са више аспеката. Општи критеријум класификације, по којем су примарне норме оне које се односе на понашање, а секундарне оне које се односе на норме, Бобио конкретизује у временском, функционалном и хијерархијском аспекту. Временски аспект означава да се једна норма односи на другу утолико што претпоставља њено претходно постојање, утолико „што ступа на дјело само у случају ако ова не постиже ефикасност коју правни поредак очекује“.³⁹ Функционални аспект означава својство норми другог степена да су у функцији, у служби примарних норми. Реципрочна функција примарних и

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Судије преузимају, пре успостављања законодавца, и функцију нормативне производње и тиме конкуришу обичајном праву које карактерише примитивни систем.

³⁸ Ibid. Судија, при томе, не губи у потпуности производну функцију, с обзиром на његову улогу у производњи конкретних правних правила.

³⁹ Ibid, стр. 102.

секундарних норми показује да да су норме о санкцији у служби примарних норми, јер служе лечењу њихове неефикасности, а норме о производњи норми у служби примарних норми, јер регулишу поступак помоћу којег се оне могу мењати. Хијерархијски аспект својства секундарних норми Бобио везује за норме о производњу норми, при чему он означава да једна норма о стварању права „као норма која стоји на врху система...има моћ да аброгира друге норме у систему (хијерархијски однос јест однос моћи), за разлику од осталих норми у систему које немају исту моћ према њој“.⁴⁰ Целокупну ову сложену анализу Бобио изводи у оквиру упоредног посматрања свих нормативних система, укључујући и генетско, хронолошко посматрање, које показује како се врши прелаз из једноставног у сложени нормативни систем.

Схватање Бобија о примарним и секундарним нормама има доста сличности са оним у Херберта Харта, који је „обновитељ аналитичке филозофије права и њен главни представник данас“.⁴¹ Једно од основних обележја Хартовог модела права јесте управо одређење као јединства примарних и секундарних правила и такво одређење има за циљ „да унаприједи правну теорију нудећи једну савршенију анализу диференцијалне структуре правног поретка“.⁴² По Харту, укратко речено, поред примарних правила која се односе на понашање, постоје и секундарна правила као правила која се односе на само примарна правила и то у три обличја: правило признања важења (rule of recognition), правила промене (rules of change) и правила судбености (rules of adjudication).⁴³ Сличност Бобијевог и Хартовог схватања примарних и секундарних норми јесте у томе што заправо Бобијеве норме о санкцији Хартове норме судбености, а Бобијеве норме о производњи права Хартове норме промене. Очигледна је, међутим, и разлика, будући да се код Бобија не срећу, као подгрупа норми другог степена, Хартове норме признања важења. То не значи да је Бобио заборавио на тако важну категорију

⁴⁰ Ibid, стр. 103.

⁴¹ Миомир Матуловић, Језик, право и морал, Филозофија права Херберта Харта, Ријека, 1986, стр. 30.

⁴² Никола Висковић, Сувремена аналитичка теорија права, Зборник радова Правног факултета у Сплиту VIII/1971, стр. 190.

⁴³ Види М. Матуловић, *op. cit.*, стр. 114.

норми о нормама. Напротив, он истиче Хартову велику заслугу за утврђивање ове категорије норми,⁴⁴ тако да се разлика између Бобија и Харта огледа у различитом схватању природе ових норми. Код Бобија, норме за идентификацију норми из система имају посебан статус, који им не дозвољава да буду схваћене као трећа група норми другог степена. Он се огледа у њиховом прелиминарном карактеру, што значи да ове норме претходе самом формирању система. Оне, према томе, не испуњавају хронолошки критеријум да би биле прикључене нормама другог степена. Норме за идентификацију су прелиминарне, како у односу на примарне норме понашања, тако и у односу на норме о нормама, норме другог степена.⁴⁵ Даља разлика између Бобија и Харта у погледу схватања ових норми, тиче се њихове сложености. За Харта је правило признања важења једно и једино, врховно правило које „садржи критерије правности за сва остала правила правног система“.⁴⁶ Бобио, напротив, истиче велику сложеност норми за идентификацију. Он разликује три различита типа тих норми: „ а) тзв. норме о изворима или норме које указују на чињенице или акте којима се придаје моћ да производе норме припадајуће систему; б) норме које одређују унутар којих се просторних и временских граница могу сматрати припадајућим систему норме које су произведене од ауторизираних извора (то су норме о важењу закона у времену и простору); ц) норме о тумачењу и примјени оних норми које се сматрају припадајућим систему права према критеријима под а) и б).“⁴⁷

У закључку свог разматрања примарних и секундарних норми и правног поретка као сложеног нормативног система, Бобио се приклања Келзену, сматрајући да је институционализација санкције не само нужан, већ и довољан услов за разграничење права од осталих друштвених појава. Тако Бобио, на крају, налази битно

⁴⁴ Види, Н. Бобио, *op. cit.*, стр. 102.

⁴⁵ „Тко год је позван да примијени једну санкцију због повреде једне норме из система мора се на неки начин реферирати на норму за идентификацију ради тога да би утврдило да ли повређена норма припада или не припада систему; норму произведене од ауторитета, којему поредак даје моћ да производи важеће норму, припадају систему само ако удовољавају одређеним критеријима важења“.

⁴⁶ М. Матуловић, *op. cit.*, стр. 124.

⁴⁷ Н. Бобио, *op. cit.*, стр. 105.

обележје права у успостављању и примени санкције за већину норми једног правног система.⁴⁸

Бобио, поред Келзена и Харта, спада у ред теоретичара чије разликовање примарних и секундарних норми тежи да одслика саму суштину, односно специфичну природу права. Оно се везује за темељну идеју о *differentia specifica* правног поретка, а то је код Бобија управо идеја права као типичног сложеног нормативног система. Откривање специфичности права кроз класификацију норми на примарне и секундарне код Бобија је и очекивано, будући да се ради о теоретичару који нормативност сматра јединим садржајем правне појаве. Наиме, за Бобија је, иако показује плодност „и у анализи неких ненормативних аспеката правног искуства“⁴⁹, карактеристично је „искључивање из правне знаности свих оних аспеката предмета правникова искуства који не представљају логичку, семантичку и прагматску структуру правних норми“.⁵⁰ Будући да му је нормативност једино поље кретања, он у њој мора тражити и одговор на питање специфичне природе права, функције права, односа права и силе итд. Тај одговор, односно ти одговори се и рефлектују у одговарајуће схваћеном односу примарних и секундарних норми.

Схватање Бобија о разлици примарних и секундарних норми је значајно утолико уколико открива различиту нормативну структуру појединих норми из система, и посебно, уколико објашњава институционалну природу права, израженој у саморегулацији сопственог стварања и примене (норме о производњи норми и норме о санкцији) и у самоидентификацији сопствених норми (прелиминарне норме за идентификацију норми из система).

Потпуно објашњење одређене појаве захтева нужно, поред одсликавања њене структуре, и објашњење њене функционалне стране. Бобио проналази различитост између примарних и секундарних норми, не само у њиховим различитим нормативним структурама, већ и у њиховим различитим функцијама. Чини се да управо тај, функционални аспект његовог разликовања примарних и

⁴⁸ Види Н. Висковић, *op. cit.*, стр. 205.

⁴⁹ Н. Висковић, *Сувремена аналитичка теорија права*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту VIII/1971, стр. 199.

⁵⁰ *Ibid.*

секундарних норми, мора бити главни предмет критике. Функционална анализа је код Бобија несумњиво ограничена и у услед те ограничености њени су резултати неприхватљиви. Она се у великој мери своди на испитивање „унутрашњег функционисања“, јер утврђује већи или мањи значај једних норми из система према другим нормама из система, а не према споља. „Спољашње функционисање“, испитивање дејства, ефекта правних норми у друштву, ван оквира сопственог система завршава „више описом формалних учинака правне норме него испитивањем садржаја тих ефеката у друштвеним односима“.⁵¹ Оваква мањкава функционална анализа последица је опет свођења права на норме и занемаривања друштвене реалности у којој те норме настају и остварују своје функције.

Правне норме се могу исправно схватити само ако се посматрају у вези са друштвеним односима, који су такође саставни део сложене правне појаве. То су, с једне стране, они друштвени односи који изазивају правну регулативу и у којима се крије одговор на питање због чега право постоји, и с друге стране, они друштвени односи у којима право остварује одговарајуће учинке и у којима се крије одговор на питање чему право служи, која је његова функција. У друштву бременитом супротностима право је изазвано односима моћи и у функцији је доминације моћнијих, владајућих. Ти односи објашњавају суштински, тзв. унутрашњи елемент права, па разликовање норми на примарне и секундарне мора, ако хоће да буде научно,⁵² полазити управо од њих. Према томе, примарне норме као основне, важније, значајније, могу бити само оне које захтевају одређено понашање, регулишу одређени круг битних друштвених односа, с једне стране, и чијим се поштовањем остварују у највећој мери циљеви права, с друге стране. То су норме чији нормативни садржај чине правна обавеза и субјективно право. Правне норме које садрже санкцију јесу, у односу на њих, секундарне, супсидијарне,

⁵¹ Н. Висковић, Појам права, стр. 260.

⁵² „Свака научна класификација јесте средство за откривање реда међу појавама, и резултат настојања да се открију неке дубље основе тога реда, како проучавање не би остало на површини, на само спољашњим особинама појава“. Војин Милић, Начела научног класификовања, Мирослав Печујлић, Методологија друштвених наука, Београд, 1982, стр. 394.

помоћне, јер „циљ права очито није санкционисање непожељног понашања, него регулисање пожељног“.⁵³ Ове норме ступају у дејство тек ако примарне нису поштоване, а учинци њиховог дејства значе мању меру остварења одговарајућих циљева права од оне која се постиже поштовањем примарних норми.

РЕЗИМЕ

Норберто Бобио препознаје у структури правног система, поред норми које се односе на понашање и норме које се не односе на понашање, већ упућују на друге норме. Користи за њих особену терминологију, називајући их нормама првог и другог ступња и избегавајући тиме било какав вредносни суд. Постоје, по Бобијевом мишљењу, две групе норми другог ступња, норме о санкцији и норме о стварању, производњи права. Норме о санкцији су норме другог степена, јер регулишу одговор на прекршај норми првог степена. Норме о стварању, производњи права јесу норме другог степена јер регулишу производњу других норми, оне одређују поступак стварања примарних норми, норми понашања. А да би се уопште могло говорити о нормативном систему потребно је да постоје норме за идентификацију система. Оне су на одређени начин прелиминарне, јер претходе самом формирању система. Једноставни нормативни системи су они који, поред константних норми за идентификацију система, познају још само примарне норме, норме којима се захтева одређено понашање од одређених лица. Полусложени нормативни системи су они, који поред норми за идентификацију система и примарних норми, садрже и један тип норми о нормама, или норме о санкцији или норме о производњи норми.

Структуру сложеног нормативног система обележавају, поред норми за идентификацију норми и примарних норми, обе врсте норми другог степена. Правни поредак је, по Бобијевом ставу, типичан сложени нормативни систем, будући да, у тежњи да оствари своју ефикасност, користи оба типа правила другог степена.

⁵³ Радомир Лукић, Уз дискусију о праву и сили, Зборник за теорију права, САНУ, Београд, 1987, стр. 351

Doc. Suzana Medar, LL.D.
Assistant Professor
Law Faculty, University of Niš

**PRIMARY AND SECONDARY LEGAL NORMS
IN THE OPUS OF NORBERTO BOBBIO**

Summary

Norberto Bobbio is the most important legal scholar and exponent of the Italian school of analytical legal theory. In his jurisprudential opus, he makes a distinction between primary and secondary legal norms. He describes them as norms of the first degree and norms of the second degree; the former comprise the norms on human behaviour whereas the latter include the norms on norms. The second degree norms incorporate norms on sanction and norms on the production of laws. Beside these norms, in the structure of any normative system, he also identifies the norms for the identification of norms. Depending on the presence of certain kinds of norms in the normative system, Bobbio distinguishes among simple, semi-complex and complex normative systems. In his work, he focuses on the legal system as a complex normative system, which includes not only norms for the identification of normative systems and primary norms but also both types of second degree norms.

Keywords: *Primary norms, secondary norms, norm identification norms, sanction norms, norm production norms, complex normative system, legal system*